

STEFAN HEDLUND:

Vad händer med "OSS" efter Gorbatjov?

Efter Sovjetunionens fall är temat för fem artiklar i detta häfte av Svensk Tidskrift.

Stefan Hedlund inleder med en beskrivning av den katastrof som nu utspelas några tiotals mil från Stockholm. Katastrofen är politisk, ekonomisk och social. Den verkliga katastrofen är dock det utflöde av allt tyngre vapen och annan militär utrustning som sker i spåren av den sovjetiska försvarsmaktens sammanbrott.

Det är nu priset skall betalas för drygt sju decennier av förtryck och indoktrinering, av socialism och planekonomi samt av ett veritabelt krig mot naturmiljön.

Stefan Hedlund är professor i öststatsforskning vid Institutionen för östeuropastudier vid Uppsala Universitet.

På våren 1991 förklarade finansminister Kjell-Olof Feldt att han valde att avgå från sin post, hellre än att sitta kvar och "administrera en sönderfallande ekonomi". Snart därefter lät hans efterträdare, Allan Larsson, meddela att den svenska ekonomiska krisen nu hade förvärrats så långt att det var "blodigt allvar kamrater". Efter regeringsskiftet får vi så höra den förre statsministern Ingvar Carlsson utropa att den borgerliga regeringen bedriver en social "katastrofpolitik".

Samtidigt med denna svartmålning av Sverige kan man observera hur bevakningen av utvecklingen i östra Europa, inklusive det som var Sovjetunionen och som numera kallas "OSS", präglas av raka motsatsen, att användande av starka ord och uttryck regelmässigt avvisas som överdrift eller sensationsmakeri. Minns exempelvis alla de självutnämnda experter som förklarade att det inte skulle bli något inbördeskrig i Jugoslavien. Eller alla dem som efter den misslyckade sovjetiska kuppen i augusti talade om hur Ryssland åter skulle resa sig till ett starkt, rikt och mäktigt land.

Nog ligger det något ganska märkligt i denna kontrast, en typiskt svensk självupptagenhet som systematiskt sätter de egna problemen i fokus och förtränger det som händer i omvärlden. Det stora undantaget har varit vår beryktade "solidaritet", med folk som befunnit sig så långt bort att den egentliga sakfrågan blivit tryggt abstrakt. När vi nu plötsligt har fått både krig och u-landsmisär på oroväckande nära håll, inom Europas gränser, förmår det svenska samhället inte lyfta blicken från den egna naveln.

Kanske är det så, att denna verklighet

nu är alltför skrämmande för att den skall vara möjlig att ta till sig. I centrum för varje diskussion om utvecklingen i östra Europa står nämligen Sovjetunionens sammanbrott och de tämligen fasansfulla konsekvenser denna utveckling kan komma att få. Om så skulle vara fallet, vilar dock ett tungt ansvar på våra massmedia: att sticka huvudet i sanden har aldrig varit någon särskilt klok politik.

Vi skall nedan granska fyra olika dimensioner av den katastrof som nu utspelas några tiotals mil från Stockholm.

Gorbatjovs politik gick genomgående ut på att aldrig fullfölja något som påbörjats, att alltid stå i den politiska mitten och att alltid snabbt kunna byta fot.

Den politiska katastrofen

Den politiska katastrof som gjorde slut på Sovjetunionen var i mångt och mycket en konsekvens av Michail Gorbatjovs politik. Det är förvisso sant att det ekonomiska sönderfallet har fortgått under en längre tid, och som sådant därför knappast kan lastas den nye partichefen, men detta räcker inte långt som förklaring till det bokstavliga sammanbrott som kom att präglade i synnerhet året 1991. En tillräcklig förklaring måste i stället sökas i den för Gorbatjov så typiska politik som genomgående gick ut på att aldrig fullfölja något som påbörjats, att alltid stå i den politiska mitten och att alltid snabbt kunna byta fot, om motståndet i någon viktig fråga skulle hårdna.

Det var den mästertliga politiska taktiken som vann Gorbatjov ära och beröm-

melse utanför det egna landet, men det var också denna politiska taktik som på hemmaplan ställde till med ett obeskrivligt kaos, som till slut faktiskt kom att krossa både staten och det statsbärande kommunistpartiet.

Gorbyfeberns många västliga tillskyndare bländades så av den nymålade fasaden, att de aldrig förmådde skåda in i landets inre utveckling. Falska analogier gjordes därför mellan en leende, fredsälskande, demokratisk Gorbatjov i Washington, och samme Gorbatjov som på hemmaplan upprepade gånger provocerade fram konflikter han sedan vägrade ta ansvar för. Det mest bestickande exemplet är förvisso massakern i Vilnius, men listan är betydligt längre än så.

När nu cirkusen väl är över, kanske det så sakteliga skall bli möjligt att peka på denna kontrast mellan sovjetisk in- och utrikespolitik. Det är nämligen i just denna dimension vi måste söka en fördjupad förståelse av det som hänt.

Redan på sommaren 1991, dvs före augustikuppen, skriver den amerikanske historieprofessorn Martin Malia, i tidskriften *New York Review*, om "den sex-åriga disintegration av kommunismen som eufemistiskt brukar kallas 'omstrukturering', alltså "perestrojka". Han talar om de dramatiska omvälvningar som redan då hade timat, och menar att "ingenting i denna process blir begripligt om man inte först inser att Gorbatjovs *perestrojka* aldrig var avsedd som annat än reformkommunism".

Det ligger en viktig poäng i detta konstaterande, en poäng som hänför sig till den inre motsättning som finns i själva begreppet "reformkommunism". Å ena sidan var Michail Gorbatjov förvisso en

man som ville reformera. Få politiska ledare torde på så kort tid ha ställt till med så stora omvälvningar som han. Att han samtidigt också var en övertygad kommunist kom dock till slående uttryck i efterdyningarna av den misslyckade augustikuppen. Få politiska framträdande torde kunna överträffa hans ömkliga försök att frikänna kommunistpartiet från all skuld.

Denna kommunistiska övertygelse skulle visa sig vara ett väsentligt hinder för önskan om reformer. De "reformer" Gorbatsjov kunde genomföra kom därmed att bli av huvudsakligen destruktiv natur. Han krossade den gamla kommunistiska partiapparaten, men vägrade tillåta flerpartisystem. Han krossade den gamla "kommando-administrativa" apparaten, men vägrade tillåta marknadsekonomi. Han skapade ett starkt presidentämbete, men vägrade möta det egna folket i öppna val. Han talade vitt och brett om behovet av "radikala" ekonomiska reformer, men förpassade genast till papperskorgen alla reformplaner som lades på hans bord. Han talade om öppenhet och demokratisering, men vägrade att lyssna till förtryckta republikers och minoriteters krav på frihet och självbestämmande.

Genom att på detta vis systematiskt raserade alla de gamla strukturerna, och lika systematiskt blockerade framväxten av nya strukturer, kastade han landet ned i den avgrund där det inte finns någon lag, ingen ekonomi och ingen politik. Med sig i fallet drog han omkring 290 miljoner människor och en av världens mäktigaste militärmaskiner. Som belöning för sitt storverk fick han Nobels fredspris.

För att till fullo kunna förstå vidden av det som har hänt, måste vi inse att Sovjet-

unionen aldrig var en stat som alla andra. I en av den sovjetiska konstitutionens inledande paragrafer kunde man läsa att "SSSR bygger socialismen". Många uppfattade säkert detta som föga mera än ideologiskt utanpåverk, men de missade då en viktig poäng. Logiken i att "bygga socialismen" låg nämligen i att staten var ett "projekt", vars syfte var att skapa ett visst — gränslöst — samhällssystem.

Av detta följde till att börja med att landets regering inte skapades "ur folket, för folket", utan snarare att den konstituerades som en "byggherre", med ansvar för projektet. I konstitutionens ökända paragraf sex kunde man läsa att partiet hade en "ledande roll" i samhällsutvecklingen, dvs att partiet i praktiken ansåg sig ha konstitutionell rätt att bestämma allt, över allt.

Ur samma logik följde också att de väpnade styrkorna hade sin lojalitet inte till folket, ej heller till staten, utan till just partiet. Särskilt tydligt blev detta fenomen i den likaledes federala kommunistiska staten Jugoslavien, då den serbiske kommunistledaren Slobodan Milosevic under våren 1991 envist sökte provocera den federala armén (JNA) att ingripa i Kroatien. Det skulle dock inte bli förrän denna federala armé i praktiken blivit en serbisk armé som ett dylikt ingripande kom. JNA hade sin lojalitet till ett projekt som hade havererat, och visste inte vem man i stället skulle ty sig till. Exakt samma situation präglar under våren 1992 den f d sovjetiska armén, om vilken vi skall ha mer att säga nedan.

Ur logiken om Sovjetunionen som ett projekt snarare än en stat följer också att någon sovjetisk nationalitet aldrig har funnits. När svenska sportjournalister

sent omsider upptäckte att inte alla "sovjetiska" idrottsmän var ryssar, började man i stället använda det helt innehållslösa begreppet "sovjeter". Någon sådan nationalitet har aldrig existerat, och kommer säkerligen aldrig heller att existera.

I det inrikespass alla sovjetmedborgare varit utrustade med finns en rad för "nationalitet", där det uppges vad man är, och det finns mycket att välja mellan. Man kan vara ryss, vitryss, ukrainare, jude, grek, tjukotk, evenk, tatar, chant, turkmen, etc – dock aldrig "sovjet", I sovjetiska folk-

Gorbatjovs perestrojka var aldrig avsedd som annat än reformkommunism.

räkningar fanns drygt 100 censusnationaliteter, som i takt med unionens upplösning har förökats sig medelst delning. I senare tids opinionsundersökningar räknar man med uppåt 800 olika nationaliteter.

Det övervägande flertalet av alla dessa förenas av att de hyser starkt negativa känslor gentemot ryssarna, vars "storebroderliga hjälp" enligt den officiella sovjetiska propagandan har räddat de mindre folken ur deras "historiska efterblivenhet". Som representanter för centralmakten får ryssarna idag klä skott för allt det onda som har flödat ur kommunism och sovjetmakt.

Samtidigt måste dock understrykas att nationalitetsproblemet inte enbart är en fråga om ryssar mot alla andra. Många av de andra hyser också mycket starka hatkänslor sinsemellan, känslor som har en mångfald av mönster och förklaringar till vilka vi skall återvända nedan.

Det viktiga i sammanhanget är att det

redan på våren 1990 stod klart att någon sammanhållen stat omöjligen kunde följa efter Sovjetunionen. De centrifugala krafterna hade redan då antagit sådan styrka att staten bara kunde bevaras med våld. Utan militärdiktatur var ett sammanbrott således oundvikligt. Allt tal om en förnyad Sovjetunion, om en konfederation, om en gemensam ekonomisk sfär, om ett "Öst-EG" eller om ett "Oberoende Staters Samvälde" har varit föga mer än spasmer i det gamla kommunistiska imperiets döds kamp.

Förutsättningarna för att de f d sovjetfolken skall lyckas finna ett nytt *modus vivendi*, byggt på ett fungerande samarbete mellan suveräna republiker, betingas uppenbarligen av den ekonomiska situationen. Människor som är varma, mätta och trygga är inte lika benägna att ge sig på sina grannar som de som är hungriga, frusna och förtvivlade. I detta avseende ser framtiden allt annat än ljus ut.

Den ekonomiska katastrofen

Den ekonomiska katastrof som nu mest påminner om fritt fall är en uppenbar konsekvens av den politiska katastrofen. Redan på hösten 1989 stod landet i princip utan fungerande regeringsutövning. Michail Gorbatjov hade med sitt allt intensivare manövrerande lyckats reducera både sig själv och den sovjetiska "regeringen" till ett företrädesvis störande inslag i avvecklingsprocessen. I folkmun kallades han "president av den inre ringvägen", när inte värre epitet kom till användning.

Under våren 1990 utbröt det som skulle komma att kallas "lagarnas krig". I syfte att stärka sin ställning gentemot "unio-

nen", började de enskilda republikerna utfärda suveränitetsförklaringar där den egna lagstiftningen ställdes över den all-unionella. I ett andra varv följde så motsvarande förklaringar från allehanda autonoma republiker och mindre administrativa enheter, och som krona på verket började i slutändan även enskilda företag förklara sig suveräna.

Resultatet blev ett totalt konstitutionellt kaos, där ingen längre visste vilka spelregler som gällde. Genom att bland annat innehålla skatteuppbörd sökte republikerna sakta strypa centralmakten, men Gorbatsjovs "regering" svarade med att i stället låta sedeltryckerierna gå för full fart. Under finansministern, sedermera statsministern, sedermera kuppmakaren Valentin Pavlovs absurda ledarskap raserades de sovjetiska statsfinanserna och därmed även förtroendet för den sovjetiska valutan. Inflationsfinansieringen visades bland annat av att underskottet i statens finanser ökade från sex procent av BNP 1990, till omkring 25 procent under 1991.

Än idag går sedelpressarna i Moskva för högtryck. I ett försök att undfly den framvällande lavinen av pappersrubler talar nu allt fler republiker, däribland även Ryssland, om att utfärda egna valutor. Någon fungerande samordning finns knappast, och att det inom "OSS" skulle komma att växa fram något slags valutapolitiskt samarbete måste nog betraktas som rena drömmier. Det vi nu bevittnar är ett förverkligande av Karl Marx gamla drömmar, om hur penningekonomin skulle haverera och staten vittra bort.

Denna utveckling är givetvis mycket allvarlig. För att ett fungerande handelsutbyte mellan de f d sovjetrepublikerna

skall vara möjligt måste man, som ett absolut minimikrav, åtminstone skapa något slags betalningsunion, men hur detta skall gå till är idag mycket svårt att se.

Liksom den politiska processen, påminner det ekonomiska sönderfallet mycket om astronomens teori om "den stora smällen". Samtliga republiker (utom Ryssland) söker nu ta sig så långt bort från Moskva som möjligt, samtidigt som man naturligtvis även framgent vill köpa rysk olja för värdelösa rubler. Längs republikgränserna byggs i ett första varv allt högre

De väpnade styrkorna hade sin lojalitet inte till folket, ej heller till staten, utan till partiet.

handelsmurar, vars syfte är att förhindra utförsel av varor ur den egna republiken. I ett andra varv kan vi så räkna med att dylika handelsmurar även kommer att uppföras mellan olika regioner inom åtminstone de större av de f d sovjetrepublikerna. Mönstret från "lagarnas krig" ger i detta avseende god anledning till oro.

Om handeln mellan republikerna tidigare hade varit någorlunda begränsad, kunde kanske även skadeverkningarna av denna ekonomiska krigföring blivit begränsade. Tyvärr förhåller det sig dock så, att man till följd av socialismens perversa tilltro till stordriftens välsignelser har skapat en ekonomi som präglas av extremt hög koncentration i produktionen. Varje republik har ett antal gigantiska monopol, vars underleverantörer nu befinner sig i "fel" republik, på fel sida om de allt högre handelsmurarna. Vi torde i detta faktum ha den kanske allra viktigaste enskilda

förklaringen till det ekonomiska sammanbrottets implisionsartade förlopp.

Som ett särskilt gott exempel kan vi notera att en stor del av den utrustning som är av strategisk betydelse för oljeproduktionen tillverkas av monopolföretag i Azerbajdzjan. För oljeföretagen i exempelvis Tjumen, i västra Sibirien, innebär detta att livsviktiga underleverantörer nu befinner sig i en främmande republik, på ett område som kanske dessutom är på väg att förvandlas till krigsskådeplats.

För att förstå just oljesektorns stora betydelse för framtiden måste vi dessutom notera att den sovjetiska ekonomins handelsmönster genomgående var av typisk ulandskaraktär. Man exporterade råvaror och importerade bearbetade varor. Bland de exporterade råvarorna stod oljan i en klass för sig själv. Varje bedömning av i synnerhet Rysslands framtida utveckling måste därför utgå ifrån oljeproduktionens utveckling, och denna prognos är mycket dålig.

Produktionen av olja sjunker nu snabbt, från 607 miljoner ton 1989, till 570 miljoner ton 1990 och omkring 500 miljoner ton 1991. En prognos för 1992 pekar på ett ytterligare fall, till omkring 440 miljoner ton, men kanske kommer det att bli värre än så. Anledningarna till denna utveckling är förvisso många, men den allvarligaste torde nog vara att man på traditionellt sovjetiskt vis har bedrivit rovdrift på naturen.

Medan man i väst vanligtvis använder gaskompressorer för att skapa tryck i oljereservoaren (där det inte — som i Kuwait — är självtryck) har man i Sovjetunionen pumpat ned vatten under högt tryck. Detta är en snabb och billig men på lång sikt mycket destruktiv metod. Efter några års

produktion börjar ju vattnet komma upp igen, och man måste då borra ytterligare hål för att få upp den önskade volymen olja. Idag är vatteninnehållet i den västsibiriska oljan omkring två tredjedelar — för varje fat olja man får upp har man alltså använt knapp borrkapacitet till att pumpa upp två fat vatten! De som fortfarande talar om Rysslands omätliga rikedomar gör nog klokt i att lägga de gamla läroböckerna på hyllan.

En omedelbar konsekvens av krisen inom oljeproduktionen är att i stort sett all export har upphört. Den sovjetiska oljeexporten föll från 144 miljoner ton 1989, till 60 miljoner ton 1990 och 30 miljoner ton 1991. Samtidigt kunde vi finna liknande mönster inom snart sagt alla andra exportsektorer. Exporten av kol föll från 61 miljoner ton 1989 till 20 miljoner ton 1990. Samtidigt sjönk exporten av virke från 20 till 8 miljoner kubikmeter. På metallbörsen i London kunde man avläsa en omfattande dumpning av samtliga sovjetiska metaller — prisindex föll med omkring en tredjedel.

Allt detta innebär att de som har fordringar på den f d Sovjetunionen bör se ganska dystert på möjligheterna att återfå dessa pengar. Den sovjetiska hårdvalutaskulden ökade från 42 miljoner dollar 1988, till 50 miljarder 1989 och 54 miljarder 1990. Sedan skedde det verkliga raset. Vid slutet av 1991 var skulden uppe i hela 86 miljarder dollar. (Hit kan även läggas ytterligare 17 miljarder dollar i skulder till övriga f d socialiststater.) Samtidigt som skulden ökade, minskade (kända) sovjetiska hårdvalutatillgångar i väst, från 16 miljarder dollar 1988, till 8 miljarder 1990 och i stort sett noll 1991.

Sannolikheten för att dessa skulder

skall komma att betalas, eller ens att räntor skall komma att betalas, måste dessutom ses mot bakgrund av dagens utbredda oenighet mellan de f d sovjetrepublikerna om hur skuldbördan skall fördelas. Ryssland har erbjudit sig att överta hela skulden, men detta generösa erbjudande har inte fallit i särskilt god jord. I synnerhet Ukraina insisterar på att själv svara för sin del, detta trots kraftiga påtryckningar i Moskvas favör från kreditorerna i väst.

Men hur är det då med frågan om ekonomiska reformer? Kan man inte förvänta sig att den ryska regeringens chockterapi skall förmå vända skutan och återskapa ett normalt samhälle? Att närmare utreda denna fråga skulle kräva en helt egen artikel, så jag nöjer mig med att konstatera att det här tyvärr tycks vara fråga mera om chock än om terapi. Innan någon ljusning kan skymtas, måste det förmodligen bli betydligt mycket värre, och situationen är redan idag skrämmande så det förslår.

Den sociala katastrofen

I den gamla Sovjetunionen inleddes det nya året med en stor smäll. Plötsligt var det marknadsekonomi. I ett slag tre- till fyrdubblades priserna på allt sådant som under decennier tidigare varit prisreglerat, ofta till absurt låga prisnivåer; brödpriiserna hade legat fast sedan 1955, och priserna på kött och vissa mejeriprodukter sedan 1962.

Det var en i sanning tuff nyårgåva som delades ut, och man kan väl förstå president Boris Jeltsins mödosamma försök att för den egna befolkningen förklara varför hästkuren är nödvändig. Samtidigt måste vi dock observera att den nya ord-

ningen — för vanligt folk — inte bara innebär ett dråpslag mot den egna ekonomin.

I kanske än högre grad är den — för åtminstone äldre människor — ett dråpslag mot hela den gamla världsbild man vuxit upp med. För stora delar av befolkningen har de låga priserna varit del av den utopi för vilken man offrat blod, svett och tårar.

Nu är alla de gamla löftena värdelösa. En för många obegriplig "marknadsekonomi" kräver i stället sin dystra tribut. För att det skall kunna bli bättre måste man

Liksom den politiska processen, påminner det ekonomiska sönderfallet mycket om astronomins teori om "den stora smällen".

först genomlida arbets- och bostadslöshet, fattigdom och misär, otrygghet och vidgade sociala klyftor. Även om chockterapin faktiskt skulle fungera, kommer utvecklingen på kort sikt att erbjuda svåra val mellan pest och kolera. Det är knappast underligt om detta budskap orsakar bitterhet och vrede.

Till yttermera visso är det dessutom inte enbart fråga om att uthärda en nödvändig chockterapi. I än högre grad är det nu en fråga om "survival of the fittest", om den starkes överlevnad, och det är i detta avseende som vanligt folk ligger särskilt illa till. Överlever gör nämligen de som bäst förmår anpassa sig till marknadens radikalt annorlunda spelregler, och för de allra flesta är dessa regler raka motsatsen till vad de tidigare har betraktat som rätt och riktigt.

De har under hela sitt vuxna liv fått höra att handel är liktydigt med "spekulation", att privata företagare är utsugare,

att kapital och ränta är utsugarens redskap, att banker och finansinstitut är ondskans hemvist. Kan man verkligen förvänta sig att dessa människor nu skall bejaka just den kapitalism de under hela sitt tidigare liv har lärt sig att hata?

Omställningen försvåras dessutom av att det faktiskt finns stora grupper som är utmärkt väl bevandrade i den råa kapitalismens regler, och som med tillfredsställelse hälsar djungelns lag. När nu hela det gamla sovjetiska samhället bryter sam-

Varje republik har ett antal gigantiska monopol, vars underleverantörer nu befinner sig i "fel" republik.

man, är det nämligen bland horor och småtjyvar, bland narkotikahandlare och vapensmugglare, bland svartväxlare och korruperade partibossar, som man finner de verkligt stora vinnarna. Dessa ljuskygga figurer har förvisso alltid funnits, men deras verksamhet har tyglats av den apparat som haft det yttersta monopolet på våld och utplundring, dvs det sovjetiska kommunistpartiet.

Det var säkerhetstjänsten KGB som kontrollerade prostitution och droghandel. Det var försvarsstaben som skötte vapenhandel och stöd till gerillarörelser. Det var lokala partibossar som svarade för "beskydd", mutor och allmän gangsterverksamhet. I toppen kunde partiets politbyrå skumma vinsterna av all denna kriminella verksamhet. (Arkadij Vaksberg ger i sin nyligen på svenska utkomna bok *Sovjetmaffian* goda inblickar i denna verksamhet.)

Likt en jättelik bläckfisk kunde denna

kleptokratiska apparat suga livet ur den sovjetiska ekonomin och den sovjetiska befolkningen. Det kallades för "utvecklad socialism", och det var mycket väl organiserat. På fasaden målade man alla de slagord som vänsterintellektuella i väst så gärna ville höra — solidaritet, arbete åt alla, goda bostäder, fri sjukvård och ordnad barnomsorg — men bakom fasaden ruttade systemet inifrån. Bland ryska intellektuella talar man nu om ett "kannibalistiskt system".

När nu hela den gamla apparaten faller samman, när partiet har lösts upp, KGB splittrats, försvarsmakten satts på svältkost och lokala partibossar tvingats gå under jorden, är det emellertid just de *individer* som varit verksamma inom de gamla strukturerna som bäst förmår anpassa sig till den nya ordningen.

Vi får nu se gamla partibossar bli privata företagare, svartabörshajar bli handelsmän, svartväxlare bli bankirer, horor bli ägare av "eskortfirmor", lägervakter bli säkerhetsvakter, KGB:s förhållare bli privatdetektiver, osv, osv. Ur ett svenskt perspektiv är det livsviktigt att denna verklighet inte förtränges, ty det är med denna typ av huliganer vi framgent kommer att tvingas förhandla och göra affärer. Det är med dem vi skall skriva kontrakt, och det är deras barn vi skall utbilda med våra projekt för kunskapsöverföring. Självfallet är det också i deras fickor olika typer av "provisioner" skall läggas. Den traditionella svenska naiviteten kan här bli till en stor fara.

Samtidigt som detta konstateras, är det naturligtvis på hemmaplan som de första konsekvenserna kommer att visa sig. Att tvingas se hur medlemmarna av den nygamla maffian öppet berikar sig, att se

dem fara fram i tyska limousiner och vräka sig på nybyggda lyxhotell, kan knappast underlätta för de breda befolkningslagren att tolerera den chockterapi som nu ordineras av den ryska regeringens utländska rådgivare. Den helt avgörande frågan blir hur deras bitterhet kommer att kanaliseras. Bland de spontana reaktioner som hittills noterats kan två standardtyper urskiljas.

Den ena är den klassiskt ryska, uttalad av resignerade och kuvade undersåtar: "Vi har klarat svåra tider förr. Vi skall nog klara det här med." Om denna reaktion blir den dominerande, kommer inget dramatiskt att ske. I stället för kravaller och folkvandringar, lamslås samhället av en allmän apati. I stället för öppet våld, kommer en smygande död.

I utsatta grupper kommer sjuklighet och dödlighet att öka. Närings- och vitaminbrist gör att fler barn dör under sitt första levnadsår. Ren utmattning gör att fler gamla dör i sina stugor. Brist på såväl läkemedel som utbildad sjukvårdspersonal gör att fler patienter dör på sjukhusen. Sjukdomar som relateras till gifter i mat, luft och vatten leder till att folkhälsan i allmänhet försvagas. Typiska u-landssjukdomar, såsom tyfus och kolera, breder ut sig. Brist på engångskanyler leder till epidemier av gulsot och HIV. Inget av detta kommer dock att synas särskilt tydligt, annat än för dem som fingranskar statistiken.

Den motsatta typen av reaktion är emellertid i allra högsta grad synlig. Den representeras av ursinniga ryska babusjkor, gamla kvinnor i hucklen som med desperation i sinnet konstaterar vad deras ynkliga änkepensioner nu är värda, som redan bor i fuktiga källarhål och som

nu finner att de inte längre har råd att köpa annat än bröd och vitkål, om ens det.

Samtidigt som de är de verkliga förlorarna, är de också i någon mening samhällets moraliska ryggrad. De minns den blodiga tvångskollektiviseringen av jordbruket. De förlorade anhöriga i Stalins döds-läger. De offrade fäder, makar och söner i kriget mot Hitler. De förstörde sina kroppar i vapenindustrins infernaliska tempel av stål, rök och damm. De byggde socialismen. De uthärdade allt, i tron på att det till slut skulle bli bättre.

Till utländska journalister skriker de nu ut sitt hat mot kommunismen, och sin vrede mot de styrande bossarna: "Skjut dom jävlarna! Upp med dem mot väggen, hela bunten!"

Om det i stället är denna reaktion som blir förhärskande står vi inför en social explosion av oanade proportioner. Då kan vi glömma alla tankar på ekonomiska reformer och ett demokratiskt samhällsskick. Då bör vi i stället bereda oss på att få se diverse "mörka krafter" träda fram; självtutnämnda folkledare av värsta sort.

Hur det faktiskt kommer att gå kan ingen säga. Mycket talar nog för att det ändå blir det uthärdande draget, den traditionella ryska underkastelsen, som kommer att dominera, men kanske är detta blott önsketänkande.

Snart nog torde vi dock få se, ty det är nu priset skall betalas, för drygt sju decennier av förtryck och indoktrinering, av socialism och planekonomi, samt av ett veritabelt krig mot naturmiljön, fört under Stalins klassiska paroll: "Naturen har begått vissa misstag, som vi skall rätta till." Det är en i sanning fasansfull räkning som presenteras, och något uppskov med betalningen gives inte längre.

Den verkliga katastrofen

Allt som ovan sagts är förvisso både tragiskt och skrämmande. Ändå är det i en helt annan dimension vi måste söka tecknen på det som kan komma att bli den *verkliga* katastrofen. I spåren på den sovjetiska försvarsmaktens sammanbrott sker nämligen ett betydande utflöde av allt tyngre vapen och annan militär utrustning. Vissa militära enheter har bokstaveligt talat lösts upp i tomma intet. Soldaterna har farit hem, och det är fritt fram för

Kan man verkligen förvänta sig att dessa människor nu skall bejaka den kapitalism de under hela sitt tidigare liv har lärt sig att hata?

hugade spekulanter att ta för sig av kvarlåtenskapen. På andra håll gör militären själv kommers, med det enda man idag kan erbjuda: vapen och ammunition, drivmedel och livsmedel.

Denna skingring av den tidigare så fruktade sovjetiska krigsmaktens resurser går i två riktningar. Dels pågår, i en relativt kontrollerad process, en uppbyggnad av nationella/territoriella försvarsstyrkor. Dels sker ett helt okontrollerat flöde av vapen till olika typer av ligor och banditgång; vissa kallar sig miliser, andra frihetskämpar, åter andra är renodlade stråtrövare, huvudsakligen intresserade av att plundra, mörda och våldta.

De nationella motsättningarna har en i detta sammanhang uppenbar relevans, inte bara i termer av att höja samhällets allmänna våldspotential utan också som en statsrättslig komplikation. Så länge vi inte klart kan säga var gränserna går mellan legitima stater, kan vi inte heller dra

någon gräns mellan "legitima" nationella arméer och rena banditgång.

Dagens sovjetiska gränsdragningar är resultat av två faktorer. Dels har de bestämts av den ovan beskrivna konstitutionella logik som sade att staten var ett projekt, och att de nationella gränserna därmed var att betrakta som ett övergångsfenomen. Dels har de påverkats av att kamrat Stalin som kommissarie för befolkningsfrågan medvetet drog många gränser på ett sådant sätt att ett stort antal människor skulle hamna på "fel" sida.

Ett utmärkt exempel är republiken Kazachstan, som på 1800-talet koloniserades av främst ryssar och ukrainare. När så de sovjetiska gränserna drogs, såg Stalin till att gränsen inte drogs där den etniska gränsen gick, mellan slaver och kazacher, utan betydligt längre norrut. Som konsekvens kom sovjetrepubliken Kazachstan att innehålla ett betydande slaviskt befolkningselement, vilket garanterade att Kazachstan aldrig skulle kunna bli en mot Moskva fientligt inställd stat.

En variant på samma tema finner vi i Transkaukasus, där gränserna mellan armenier och azerier drogs på ett sådant sätt att det inuti Azerbajdzjan skapades en autonom armenisk enklav, med namnet Nagornyj Karabach. Samtidigt skapades en motvikt, i form av en autonom azerisk enklav med namnet Nachitjevan, där azerier fann sig inklämda i Armenien, på gränsen till Iran. Idag ser vi resultatet av denna politik. Nagornyj Karabach står i brand och ett fullt krig mellan de bägge republikerna tycks hotande nära.

Gemensamt för allt fler av dessa konflikter är det hat och den oförsonlighet som finns på bägge sidor. Erfarenheterna från kriget i Kroatien ger en föraning om

vad som komma skall, när dagens mångfald av konflikter har utvecklats till en mångfald av krig. De som talar för en utvidgning av ESK-processen, till att även innefatta "europeiska" huvudstäder som Bisj-Kek, Asjchabad och kanske även Krasnojarsk, bör nog betänka vad vi i så fall kommer att få "på köpet".

I sitt sätt att hantera de uppblossande nationella motsättningarna har den ryske presidenten Boris Jeltsin knappast imponerat med någon större grad av insikt. När den autonoma republiken Tjetjen-Ingusj utropade sin självständighet, valde han att förklara undantagstillstånd och att sända inrikestrupper till huvudstaden Groznyj. När Ukraina förklarade sin självständighet, svarade han med att förhandlingar i så fall måste tas upp om en revision av gränsen mellan Ryssland och Ukraina. (Även gränsen mot Kazachstan drogs in, med påföljd att den kazachiske presidenten Nursultan Nazarbejev hotade med att krig mellan republikerna då skulle följa.)

Halvön Krim och den där huvudsakligen baserade Svartahavsflottan har blivit viktiga symbolfrågor för relationerna mellan Ryssland och Ukraina, men under ytan finns en lång rad andra konfliktorsaker. I östra Ukraina finns en stor rysk befolkning, och på den ryska sidan om gränsen finns stora ukrainska befolknings-

grupper. Liksom serberna betraktar provinsen Kosovo som sin kulturvagg, vilken man till intet pris i världen kan tänka sig att ge upp, ser ryssarna Kiev-staten som sin kulturs uppkomst, och menar därför att linjen mellan Kiev och Moskva inte får brytas.

Idag pekar dock allt fler tecken på att den ukrainska regeringen på allvar förbereder sig på att säga upp sitt samarbete med "OSS". Brytningen mellan Kiev och Moskva vore då oåterkallelig, och mycket starka reaktioner från rysk sida bara att räkna med. Hur allvarlig en sådan konfrontation skulle kunna bli kan ingen säga. Kanske kan det gå så långt som till ett krig i full skala mellan Ryssland och Ukraina. Detta vore i så fall första gången två kärnvapenmakter med gemensam landgräns råkar i krig med varandra.

Här förbleknar alla andra skräckscenarier, inklusive det "smörgåsbord" av lokala småkrig, av svält och epidemier, av plundrande soldatesker samt av allmän laglöshet och anarki, som vi i vilket fall som helst nu bör bereda oss på att leva med.

Om inget annat, torde en insikt i dessa problem och faror kanske göra det något lättare för Sveriges befolkning att uthärda den "sociala katastrofpolitik" vi nu – enligt Ingvar Carlsson – utsättes för.